

УДК 343.2(73)

Є. Полянський,професор кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИП NON BIS IN IDEM У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ США

В американській науковій літературі чимало написано про так зване правило *double jeopardy clause*, яке передбачає заборону подвійного (чи повторного) притягнення до відповідальності за вчинення одного і того ж самого діяння. Застосування цього припису є вкрай важливим з огляду на двох'ярусну систему американського законодавства, відповідно до якої діяння особи може підпадати одночасно під дію законодавства декількох штатів та федерального законодавства тощо. За таких умов необхідні дійові гарантії, що покарана одного разу особа не підлягатиме новому переслідуванню за той самий злочин в іншій юрисдикції. Також цікавою є і практика американських судів, які нерідко надто широко тлумачать *double jeopardy clause*, в підсумку винні особи часто уникають покарання за формальними критеріями застосування цього правила, що викликає певний науковий та практичний інтерес до релевантної судової практики в США.

До цілей цього дослідження ми відносимо аналіз та узагальнення судової практики в питаннях виключення повторного притягнення до кримінальної відповідальності за одне й те ж саме діяння в кримінально-правовій доктрині США. Отримані результати є частиною дослідження принципів кримінального права США, а також надають змогу справедливо оцінити американський досвід в умовах українського права. У вітчизняній літературі останнім часом дослідження цієї проблематики не проводилося, проте так чи інакше ця сфера інформації певною мірою перетиналась з науковими інтересами

А.В. Савченка, що знайшло своє відображення в тексті його дисертації.

Концепція захисту проти подвійного кримінального переслідування прийшла в американське право із англійського загального права через приписи *auterfois acquit* та *auterfois convict*, а також інститут помилування. Ці приписи надавали засудженому можливість покласти край подальшому кримінальному переслідуванню, якщо його вже було засуджено, виправдано чи помилувано за скоєння конкретного злочину [1, с. 217]. Концепт виключення подвійної відповідальності був добре розроблений у американському праві вже наприкінці XVIII століття, але майже не знаходив закріплення в законодавстві. На момент ратифікації американського Білля про права лише конституція штату Нью-Гемпшер передбачала заборону подвійної відповідальності, але при цьому норма конституції була значно вужчою порівняно із загальним правом, оскільки виключала повторне притягнення до відповідальності лише в разі наявності попереднього виправдувального вироку.

Перший варіант правила, яке увійшло до П'ятої поправки до Конституції США, був запропонований Дж. Медісоном і викладався у такій редакції: «Жодна особа, крім як у справах про імпічмент, не може бути двічі обвинувачена чи покарана за один і той самий злочин». До речі, таке формулювання викликало сумніви з боку членів Конгресу, які виказали побоювання, що неправильне трактування цього правила призведе до обмеження права засуджених на апеляційне оскарження вироків,

оскільки за логікою воно передбачало нове судове провадження у справі про скоєння того ж самого злочину. Тому конституційне визначення принципу виключення подвійної відповідальності залишається не просто неповним: напевно, без напрацювань загального права воно взагалі не мало би змоги бути застосованим. Крім того, специфіка дворівневого американського права вносила свій вклад і в актуальність проблеми подвійної відповідальності. Виникали колізії юрисдикції штатів за дією законодавства щодо кола осіб, у просторі та часі. У багатьох випадках одне й те саме діяння підпадало під кримінально-правові заборони в законодавстві одразу деяких штатів, така сама проблема виникала і як результат конкуренції локального та федерального законодавства.

У 1833 році Верховний Суд США постановив, що правило про виключення подвійної відповідальності не застосовувалося стосовно штатів [2, с. 243]. Звичайно, йшлося не про притягнення штатів до кримінальної відповідальності, а про вирішення суперечок, в яких штат виступав однією із сторін. Проте у позаминулому столітті Верховний Суд нечасто звертався у своїй практиці до питання подвійної відповідальності за одне й те ж саме діяння, хоча в ХХ столітті ситуація дещо змінилася. У 1969 році Суд видав нове рішення, за яким правило виключення подвійної відповідальності мало застосовуватися до штатів включно, оскільки воно було конкретизовано в Чотирнадцятій поправці до Конституції США. У 1975 році Верховний Суд розглянув справу Джорджа Уїлсона, який раніше був визнаний винним у фінансових махінаціях одним із районних судів у Пенсильванії [3, с. 332]. Точніше: журі присяжних визнало Уїлсона винним відповідно до пунктів обвинувачення, але суддя відмовився постановити вирок, мотивувавши своє процесуальне рішення грубими порушеннями процедури, яка мала місце з боку учасників процесу. Сторона обвинувачення подала скаргу,

однак окружний суд (федеральний суд апеляційної інстанції – *авт.*) послався на неприпустимість повторного притягнення до кримінальної відповідальності і в задоволенні скарги відмовив. Справа дійшла до Верховного Суду США в порядку *certiorari*, який підійшов до розв'язання суперечки іншим чином. Суд «дослідив історію принципу виключення подвійної відповідальності в англійському та американському праві» та дійшов висновку, що «ідея такого принципу була спрямована проти множинності обвинувачень за фактом скоєння одного злочину, тому право на апеляційне оскарження не мало бути обмеженим за умови, що не йдеться про початок нового судового процесу» [3, с. 358].

Три роки потому у справі *United States v. Scott*, 437 U.S. 82 (1978) Верховний Суд продемонстрував дещо інший погляд на принцип заборони повторного притягнення до відповідальності за один і той самий злочин. Джон Скотт був звинувачений у розповсюдженні наркотиків. Він неодноразово звертався із клопотанням скасувати звинувачення проти нього на підставі порушення процесуальних правил. У результаті після надання доказів суд задовольнив його клопотання, втім воно було оскаржено представниками обвинувачення. У рішенні, що значною мірою спиралося на нещодавно вирішену справу Верховного Суду *United States v. Jenkins*, Апеляційний суд Шостого округу ухвалив, що апеляція державних органів порушує принцип виключення подвійної відповідальності і відмовив у задоволенні клопотання. Справа дійшла до Верховного Суду США, який задовольнив *certiorari* і прийняв її до розгляду. Суд визначив, що затягування судового слідства та провокація процесуальних порушень цілком відповідали певній стратегії захисту підсудних, коли вони намагалися досягти бажаного результату шляхом створення перешкоди для повторного притягнення до відповідальності: «...Щоб уникнути повторного судово-

го переслідування в разі відсутності виправдувального чи обвинувального вироку підсудні вдаються до хитрощів, сподіваючись на припинення судом розгляду справи за іншими обставинами. Продовження переслідування таких осіб не заплямовує репутації держави, якщо підсудні ще не визнані судом невинуватими або якщо ж вони самі наполягають на продовженні судового процесу». Суд зазначив, що «органи державної влади виявили бажання представити нові докази, щоб довести провину підсудного перед присяжними. Втім підсудний вимагав припинення переслідування за відсутністю факту доведення його вини, тобто без вирішення питання про його винуватість чи невинуватість». Верховний Суд США рішуче провів межу між таким сценарієм та фактом наявності вердикту присяжних про невинуватість чи виправдувальним вироком суду у зв'язку із браком доказів, які насправді не можуть бути оскаржені відповідно до принципу виключення подвійної відповідальності. У разі постановлення виправдувального вироку питання про його правильність не може бути поставлено за будь-яких обставин [4, с. 82]. Не має значення, чи був він законним, чи не припустилися сторони процесу помилок та ін. Принцип виключення подвійної відповідальності в такому разі не знає винятків.

Аналіз судової практики підтверджує, що *double jeopardy clause* має не лише характер принципу як певної декларації, вимогам якої мають слідувати в процесі правозастосування, але є цілковито самодостатнім – так би мовити «принципом прямої дії». Одночасно це і конституційна гарантія, і принцип права, і безпосередньо чинна норма. Цей принцип має певні ознаки чи властивості, які можна визначити, виходячи із розглянутої практики Верховного Суду США. Так, можна говорити про *абсолютність* цього положення, адже воно, безумовно, застосовується в усіх випадках, коли суд приймає пряме чи опосередковане процесуальне рішення про визнання невинуватості. У такому

разі подальше переслідування є неможливим, незважаючи на будь-які факти з приводу скоєння злочину, які можуть стати відомими пізніше. Крім того, абсолютний характер принципу проявляється не лише у випадках визнання підсудного невинуватим, а також і за інших процесуальних обставин. Показовою є справа *Smalis v. Pennsylvania*. Підсудні були власниками приміщення, яке згоріло за загадкових обставин, причому загинули дві особи, які в ньому мешкали. Підсудні погодилися на процес без участі присяжних, а наприкінці судового слухання заявили про недостатність доказів їхньої вини. Суд задовольнив їхнє клопотання, погодившись, що докази були недостатні для визнання їх винними «поза можливими сумнівами» [5, с. 140–142]. Апеляція сторони обвинувачення була відхилена Вищим судом штату, адже він побачив виправдання в припиненні справи судом першої інстанції та послався на неприпустимість подвійної відповідальності. Однак Вищий суд штату переглянув своє ж рішення, визначивши, що суддя виправдує підсудного, ґрунтуючись на фактичних обставинах справи, тобто по суті обвинувачення у скоєнні злочину. Суд зазначив, що, розглядаючи клопотання про недостатність доказів, суддя не зважає докази, що підтверджують винність чи невинуватість підсудного, а лише вирішує, чи є достатньою така сукупність доказів для засудження поза можливими сумнівами. Таким чином, клопотання підсудного стосувалося лише юридичних питань, але не було пов'язане із фактичним вирішенням справи по суті, тобто рішення суду не ставило крапку у питанні про винність підсудного. Тому суд визначив, що припинення судового переслідування на зазначених вище підставах не є виправданням і не виключає продовження судового переслідування на підставі принципу виключення подвійної відповідальності.

Далі справа була прийнята до продовження Верховним Судом США, який скасував рішення Вищого суду

Пенсильванії. Він постановив, що «подаючи клопотання, підсудний бажає отримати рішення, що юридично доказів його винності недостатньо для постановлення обвинувального вироку та вини у скоєнні злочину» [5, с. 143]. Суд обґрунтував своє рішення справою *Scott*, яка ясно демонструвала, що «до виправдання підсудного дорівнюється і рішення про недостатність доказів його винності».

У справі *Smith v. Massachusetts* Верховний Суд ще раз довів непорушність своєї позиції у справі *Scott*. Сміт був обвинувачений у скоєнні декількох злочинів, зокрема в незаконному володінні вогнепальною зброєю. Одним із пунктів обвинувачення у скоєнні цього злочину було носіння зброї, завдовжки меншої, ніж шістнадцять дюймів. Під час процесу цей пункт обвинувачення доводився лише показаннями однієї особи, яка стверджувала, що зброєю був пістолет типу «револьвер». Наприкінці процесу підсудний заявив, що наданих доказів у незаконному носінні пістолета було недостатньо для доведення його вини, що сторона обвинувачення не впоралася із задачею цей факт довести. Суддя погодилася з аргументами, але потім прийняла позицію сторони обвинувачення, яка навела приклад аналогічної справи, в якій особу було засуджено на підставі показань єдиного свідка, та включила обвинувачення у незаконному носінні зброї до питань, поставлених перед присяжними [6, с. 380]. У підсумку Сміта було засуджено за всіма трьома епізодами обвинувачення. Проте він подав апеляцію, в якій заявив про порушення принципу не притягнення до відповідальності повторно. Апеляційний суд штату відмовив у задоволенні заяви, мотивуючи рішення тим, що факт змінення суддею її рішення про достатність доказів для поставлення присяжним запитання про винність підсудного жодним чином не містить жодної характеристики повторного притягнення до відповідальності. Верховний Суд штату також відмовив у перегляді справи.

Втім Верховний Суд США прийняв скаргу засудженого та переглянув справу, вирок у який він змінив [7, с. 466]. Було зазначено, оскільки суддя один раз винесла процесуальне рішення про недостатність доказів для обвинувачення, то Сміта було фактично виправдано. Суд відмовився прийняти до уваги факти, що первинне рішення судді було спонтанним та необґрунтованим. Юридичне значення мав лише той факт, що обвинуваченого було визнано невинуватим у інкримінованому злочині, з того моменту він потрапляв під захист принципу виключення подвійної відповідальності.

Цікавим є і факт, що принцип виключення повторної відповідальності має і таку властивість, як *перспективну дію, зумовлену причинністю*, адже поширюється на всі епізоди інкримінованого злочинного діяння: якщо особу було виправдано за одним обвинуваченням, то обвинувачення в інших релевантних злочинних епізодах виключається. Показовою була справа *Ashe v. Swenson*. Декілька озброєних чоловіків пограбували шістьох карткових гравців. Еша та ще трьох осіб було обвинувачено у пограбуванні одного з цих гравців. Втім доказів його вини у скоєнні злочину бракувало, тому його захист базувався на доведенні факту, що підзахисний участі у цьому пограбуванні не брав. У результаті Еша було виправдано присяжними за фактом цього обвинувачення. Втім прокурор висунув Ешу нові обвинувачення – у пограбуванні іншого гравця. Справа дійшла до Верховного Суду США, який скасував обвинувальний вирок стосовно Еша та вказав, що присяжні чітко надали негативну відповідь на запитання: чи був Еш серед грабіжників. Таким чином, це питання було остаточно визначено у прив'язці до одного злочинного епізоду, але завдяки юридичній конструкції формулювання відповіді присяжних притягнення до відповідальності за інші епізоди, в яких підсудний таки брав участь, було унеможливлено [8, с. 299].

Верховний Суд США навіть застосував визначені ним керівні ідеї щодо питань призначення смертної кари. Принцип виключення подвійної відповідальності не гарантує особі, яка оскаржує свій вирок та вимагає нового розгляду, призначення більш м'якого покарання в новому процесі, натомість покарання може виявитися і значно суворішим [9, с. 430]. Втім зі смертною карою ситуація є дещо іншою. В усіх без винятку штатах (після рішення Верховного Суду у справі *Furmann*) законодавство встановлює спеціальну процедуру, відповідно до якої присяжні мають визнати не лише вину особи у скоєнні злочину, а також визнати можливість застосування до особи смертної кари. Якщо журі відмовляється від призначення смертної кари, то за можливого перегляду справи засуджений підпадає під захист принципу виключення подвійної відповідальності. Якщо присяжні чи суддя знаходять, що підсудного не можна засудити до смертної кари його певною мірою «виправдовують» від застосування цього покарання, тому держава в особі її органів обвинувачення більше не може намагатися добитися призначення смертної кари для цієї особи в межах визначеної справи. При цьому не має значення навіть помилка чи неправильне застосування законодавства. Якщо ж не було факту визнання неможливості призначення смертної кари підсудному, то за перегляду справи таке покарання може бути призначено. Таким чином, рішення Верховного Суду США у справі *Scott* стало знаковим та вирішальним стосовно застосування принципу виключення подвійної відповідальності. За ідеєю Верховного Суду будь-яке процесуальне рішення суду чи присяжних, в якому безпосередньо чи опосередковано визнається невинуватість підсудного, є підставою для виникнення в нього імунітету від переслідування за тим самим обвинуваченням.

Факт заплутаності американського кримінального та кримінально-процесуального права є добре відомий для фа-

хівців. У ньому існує безліч юридичних «псевдопрогалін», які надають засудженим можливості вимагати перегляду своїх справ безліч разів. Зокрема, вони можуть подавати петиції *habeas corpus* до федеральних судів у разі вичерпання всіх можливостей для захисту в судах штатів. Цікавою видається справа *Schlup v. Delo*, в якій Верховний Суд США уточнив межі застосування принципу виключення подвійної відповідальності. Так, засуджений, який оскаржує обвинувальний вирок, має продемонструвати, що, виходячи із доказів у справі, кожний розумний присяжний мав би визнати його невинуватим. При цьому суд, який переглядає справу, не має обмежуватися лише доказами, які були наявними під час первинного розгляду справи, він може опрацьовувати й інші докази, зокрема і ті, що за загальним правилом не можуть вважатися прийнятними [10, с. 298]. Але зміст формулювання «кожний розумний присяжний» створює суттєві перешкоди на шляху оскарження вироку в порядку *habeas corpus*, а саме формулювання також не відрізняється прозорістю. На практиці перспектива успіху є лише у справах, де сторона обвинувачення надала надто слабкі докази, або ж сторона захисту знайшла нові докази невинуватості, які на момент попереднього розгляду справи доступними не були. Якщо суд знайде можливим задовольнити клопотання засудженого, то визнання його невинуватим виключає новий розгляд справи, що цілкомито відповідає принципу виключення подвійної відповідальності. На аналогічних підставах була вирішена Верховним Судом США і справа *Sawyer v. Whitley*. Засуджений до смертної кари Сойер подав клопотання *habeas corpus*, в якому добивався перегляду справи в частині призначення покарання, мотивуючи тим, що з огляду на ступінь тяжкості злочину та його індивідуальну характеристику він не заслуговував на таке суворе покарання [11, с. 333]. Суд визнав, що клопотання засудженого може бути задоволено, якщо засудже-

ний впорається доказово переконати суд у тому, що жодний розумний присяжний не визнав би його вартим стра-ти. Таким чином, для *double jeopardy clause* певною мірою характерною є і така ознака, як ретроспективність.

Практика застосування *double jeopardy clause* видається цілком впорядкованою. Як ми бачимо, суди йдуть шляхом максимально широкого тлумачення принципу, часто приносячи в жертву ідеї справедливої кари заради забезпечення прав осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності. Проте у цьому проявляється реалізація принципу законності в кримінальному праві США. Конституційні і процесуальні гарантії в сфері кримінального права і кримінального судочинства є непорушними аксіомами і мають бути додержані за будь-яких підстав.

Ключові слова: принцип non bis in idem, положення *double jeopardy clause* в американському праві, виключення повторної кримінальної відповідальності.

Стаття присвячена гарантіям виключення повторної кримінальної відповідальності за один і той самий злочин у кримінальному праві США. Основний акцент у дослідженні зроблено на аналізі судової практики,

яка визначає зміст та межі double jeopardy clause.

Стаття посвящена гарантіям виключення повторної уголовной ответственности за одно и то же преступное деяние в уголовном праве США. Основной акцент в исследовании сделан на анализе судебной практики, которая определяет содержание и пределы double jeopardy clause.

The article is dedicated to the double jeopardy guarantees in American criminal law. Particular emphasis is done at judicial practice, involving double jeopardy clause, which establishes and defines essence and ranges of the clause.

Література

1. Barbara A. Mack, *Double Jeopardy: The Civil Forfeiture Debate*, 19 SEATTLE U.L. REV. (1996)
2. *Barron v. City of Baltimore*, 32 U.S. (1833).
3. *United States v. Wilson*, 420 U.S. (1975)
4. *United States v. Scott*, 437 U.S. (1978)
5. *Smalis v. Pennsylvania*, 476 U.S. (1986)
6. *Commonwealth v. Smith*, 797 N.E.2d (Mass. 2003)
7. *Smith v. Massachusetts*, 543 U.S. (2005),
8. *Blockburger v. United States*, 284 U.S. (1932)
9. *Bullington v. Missouri*, 451 U.S. (1981)
10. *Schlup v. Delo*, 513 U.S. (1995)
11. *Sawyer v. Whitley*, 505 U.S. (1992).